

NEDAVNA ODKRITJA NA PREDGRŠKIH NAJDIŠČIH V MALI AZIJI¹

R. A. CROSSLAND

Prevedel BOJAN ČOP

Naravno je, da ne nameravam v manj kot eni uri podati popoln pregled o tekočem delu na predhelenskih najdiščih v Turčiji. Mislim, da je v tem poletju (1959!) tam v teku deset izkopavanj na takih najdiščih, jaz osebno pa sem obiskal le dve od njih. Zato mislim pokazati le to, kako je delo preteklih deset let izpolnilo nekaj resnih vrzeli v našem arheološkem poznavanju Anatolije in nas prineslo bliže k trenutku, ko si bomo mogli ustvariti nepretrgano sliko o izvoru in razvoju njenih predklasičnih civilizacij. V primeru Anatolije je bolj kot v primeru večine ostalih pomembnih ozemelj antičnega sveta arheološko raziskovanje imelo značaj nekakšnega mozaika. To ni bilo stalno raziskovanje nepretrgano starejših kultur na nekem zaokroženem področju. Iz raznih razlogov je raziskovanje napredovalo v nekaterih predelih polotoka mnogo hitreje kot v drugih. Pred tridesetimi leti smo imeli koristne podatke o predhelenskih kulturah edinole za tri daleč vsaksebi ležeča področja. Prvo je bila Troja, na skrajnem severozahodu, ki jo je izkopal Heinrich Schliemann prav v začetku znanstvenega arheološkega raziskovanja egejskega območja, zaradi njenega pomena za klasične znanstvenike. Drugo je bilo področje, ki bi ga mi imenovali kar Osrednja Anatolija, vzhodna polovica osrednjega platoja. Nemško društvo za Orient (*Deutsche Orient-Gesellschaft*) je tu začelo z izkopavanji na danes dobro znanem najdišču Bogazköy, o katerem se je izkazalo, da je bilo prestolnica prvobitne in največje hetitske države. Tretje je bilo področje, znano Rimljanom kot Cilicija. Tu je angleški arheolog John Garstang raziskoval Mersin in Amerikanci so začeli z deli v Tarsu. Po letu 1930 so se arheološka raziskovanja v glavnem še vedno ukvarjala z nadaljnjim izkopavanjem na treh področjih. Toda naj je bilo delo na njih še toliko vredno, rekonstrukcija zgodnje zgodovine Anatolije je morala ostati še naprej nepovezana in negotova, dokler niso bila preiskana tudi najdišča na drugih področjih. Od leta 1945 dalje je bil storjen velik napredek pri odpiranju področij, ki prej niso bila raziskana, prav tako pa v raziskovanju zgodnejših stopenj civilizacije v razmeroma dobro poznani osrednji pokrajini. Odprave več narodov so sodelovale, vodilno mesto pa so imeli turški strokovnjaki. Danes bom poskušal očrtati nova spoznanja, ki so bila tu pridobljena, in nakazati

¹ Pričujoči tekst je prevod predavanja, ki ga je imel angleški profesor iz Sheffielda R. A. Crossland dne 12. septembra 1959 v Arheološkem društvu LRS v Ljubljani. Originalni naslov predavanja je *Recent Discoveries at Pre-Hellenic Sites in Asia Minor*.

nove probleme, ki so neogibno nastali. Če bom govoril več o zadnjih nemških izkopavanjih v Bogazköyü in o delu britanskega Arheološkega instituta v Ankari (*British Institute of Archaeology at Ankara*) kakor n. pr. o turških delih v Kültepeju in Karahöyükü blizu Konije, imam za to pač osebne razloge. Imel sem namreč več priložnosti, da se poučim o prvih dveh mestih.

Četudi izkopavanja v Bogazköyü, nahajališču hetitske prestolnice, imenovane Hattusas, niso tista, ki bi nas privedla najdalje nazaj v predzgodovino Anatolije, je vendar najprimernejše, da začnemo s tem najdiščem. To je edino predhelensko mesto, ki je dalo številne in raznolike dokumente, in zato edino, katerega zgodovino moremo rekonstruirati v podrobnostih za neko obdobje. Toda preden se obrnem k tem, bi Vas želel spomniti na zgodovino kraja, antičnega in modernega. Ostanke mesta Hattusas leže na robu široke doline, ki se razteza skozi obronek platoja, ravno nad novodobno turško vasjo, ki se danes imenuje »Bogazkale«. Leži okoli 150 km vzhodno od Ankare in vzhodno od reke Kizil Irmak, grškega *Halys*. Kraj je v splošnem znan kot »Bogazköy«, kar pomeni »vas v soteski«, toda njegovo ime je bilo nedavno tega spremenjeno v »Bogazkale«, »grič nad sotesko«. Danes bom uporabljal starejše ime. Večina obzidja, ki je bilo zgrajeno okoli starega mesta in celo nekateri dohodi v njem so ostali vidni do današnjega dne; zato so jih opazili in o njih poročali popotniki kot Charles Texier v začetku prejšnjega stoletja. V onem času pa je bilo zanimanje evropskih znanstvenikov osredotočeno na ostanke iz klasičnih dob, razen tega je bil osrednji del Turčije često obiskovalcem težko dostopen. Zato se je šele ob koncu stoletja začelo aktivno zanimanje angleških in nemških znanstvenikov za nenavadni kraj. Iz stilističnih razlogov ostanke na tem mestu niso mogli biti povezani s klasičnimi Grki. Toda nihče ni mislil resno na povezavo le-teh z narodom, o katerem sedaj vemo, da jih je ustvaril, s Hetiti. Seveda pa ime tega antičnega naroda ni ostalo pozabljeno, ohranilo se je v Starem Testamentu. Majhno število mest, na katerih so bili Hetiti omenjeni v tem delu, pa je ustvarjalo videz, da so to bili narod le skromnega pomena, pa naseljen v Siriji in ne v Anatoliji. Asirski in egipčanski dokumenti, odkriti v 19. stoletju, ki omenjajo Hetite kot »Hatti« in »Heta«, so tudi vzbujali vtis, da gre za sirski narod.

Prav Nemška Orient-Gesellschaft je slednjič dobila dovoljenje od otomanske vlade, da koplje v Bogazköyü. Prva serija izkopavanj je trajala od leta 1906 do leta 1912, sledili sta ji še dve, od leta 1932 do leta 1940 in od leta 1952 do danes. Najdbe v prvi seriji so bile popolnoma nepričakovane in so dobro znane. Pregled o njih podajam le zato, da bi očrtal položaj, v katerem se je nadaljevalo nedavno delo na tem najdišču.

Ozemlje, obdano od hetitskega mestnega obzidja v Bogazköyü, tvori nekaj kvadrat. Severno in vzhodno stran tvorita rob platoja, na katerem je stalo mesto, in soteska, ki ga seče. Mestno obzidje teče približno v dolžini četrtnine krožnega oboda in ščiti mesto od strani platoja. V notranjosti ozemlja, ki je tako zaokroženo, stoji več apnenčastih pečin precejšnjega obsega. Ena od teh, imenovana danes »Büyükkale«, je tvorila notranjo trdnjavo hetitskega mesta in glavna kraljeva palača in njen arhiv sta stala na njej. Prvi kopači so glavno pozornost posvetili tej trdnjavi in njihov trud je bil nagrajen z nepričakovano bogato najdbo pisanih dokumentov, glinastih plošč, žal večinoma poškodovanih, popisanih z neko obliko klinopisa iz Mezopotamije. Nekatere so bile pisane tudi v jeziku Babilona in Asirije, v akadščini, ki je bila v 2. tisočletju pred Kr. v rabi kot diplomatska lingua franca na Bližnjem Vzhodu. Ti dokumenti so se dali čitati takoj in so dokazali, da je bilo staro mesto na tem najdišču *Hattusas* in da je bila prestolnica prvobitnega

hetitskega kraljestva. Tisti Hetiti namreč, ki so jih poznali Hebrejci in Asirci 1. tisočletja, predstavljajo, kot se je izkazalo, preživele ostanke starejše anatolske hetitske civilizacije; potem ko je ta bila uničena po napadalcih okoli 1200 pred Kr., so ustanovili majhna kraljestva v severni Siriji, kot n. pr. Karkemiš, in tam nadaljevali svojo tradicijo. Akadijski dokumenti so takoj priskrbeli obris zgodovine na novo odkritega hetitskega kraljestva. Pokazalo se je, da je bila njihova država ustanovljena v 18. stoletju; imela je dve dobi razširjevanja in razcveta, ki ju imenujemo »Staro« in »Novo« kraljestvo; prvo je zaživelo takoj po ustanovitvi, drugo pa — po obdobju nazadovanja — v 14. in 13. stoletju. Bilo je popolnoma uničeno na koncu 13. stoletja in njega padec običajno pripisujejo navalu Frigijcev, ki so imeli v oblasti njega ozemlje v grških časih, ali pa nekega naroda, ki je bil tesno soroden s Frigijci.

Drugo presenečenje je prišlo, ko so bile prevedene plošče, pisane v glavnem domačem jeziku Hattuse. Izkazalo se je, da so pisane v nekem indoevropskem jeziku, in da se je — proti doslej veljavnemu prepričanju — moral neki narod, ki je govoril indoevropski jezik, vseliti v Anatolijo vsaj že v 18. stoletju. Nadaljnji dokazi sedaj kažejo, da se je priselitev izvršila najmanj eno ali dve stoletji pred tem časom. — Da podam nekaj dokazov o indoevropskem značaju jezika, v katerem je popisana večina plošč iz Bogazköya, naj omenim, da se njihova beseda za »vodo, angl. *water*« glasi *watar*, kar je presenetljivo podobno skupni germanski besedi; njih beseda za »mi, angl. *we*« je bila *wes*; in njih beseda za »sem« je bila *esmi*, natanko tista oblika, ki so jo primerjalni jezikoslovci postulirali za indoevropski prajezik kot praobliko za grški *eimi* in staroindijski *asmi*.

Morda bi moral poudariti, da smo dobili naše zelo podrobno znanje o izvorni hetitski državi ravno iz filološkega proučevanja plošč. Izkopavanja so odkrila plošče, so pa tudi spravila na dan izredno dragocene podatke o splošnem življenjskem standardu prebivalstva Hattuse. Toda nemogoče bi bilo izvleči mnogo dejstev o podrobni zgodovini mesta edinole iz arheoloških podatkov. Tako na primer moramo datirati zadnjo glavno hetitsko prezidavo dela trdnjavskega področja precej natančno, na čas okoli leta 1370 pred Kr.; toda to je uspelo edino zaradi tega, ker so našli pečate z imeni posameznih kraljev natanko nad prezidanim tlom in natanko pod njim. Ni pa še možno, da bi s kako zanesljivostjo datirali posamezne starejše gradbene plasti ali starejše ruševinske sloje ali pomembnejše rekonstrukcije utrd. Zgodovinski teksti nam pripovedujejo o več kakor enem obdobju hude nesreče in s tem bi mogle biti povezane omenjene prezidave. Razen tega prva serija izkopavanj ni dala nobenega jasnega znaka, na podlagi katerega bi se dalo reči, ali je bil kraj naseljen že, preden je postal prestolnica združenega hetitskega kraljestva v 18. stoletju. Ta izkopavanja so se osredotočila na trdnjavo in na glavne templje in kraj je kot celota skalnat. Na nekaterih mestih so vsi ostanki starejših zgradb morali biti odplavljeni. Na drugih spet so kasnejši graditelji starih časov odstranili ali pa ponovno uporabili ostanke od starejših zgradb, pri tem pa postavili temelje lastnih gradenj na živo skalo spodaj.

Le maloštevilni dokumenti, najdeni v Bogazköyu, jasno obravnavajo dogodke 16. stoletja ali starejših dob. Ti teksti kažejo, da dinastija, ki je iz Hattuse naredila pomembno mesto, ni bila doma od tod, temveč da je vladala najprej v nekem sosednjem mestu, imenovanem *Kussara*. Okoli leta 1700 je kralj te državnice po imenu *Labarnas* zavzel mesto pri Bogazköyu in iz njega naredil svojo novo prestolnico, iz katere je zavojeval celotno centralno Anatolijo in iz nje ustvaril združeno državo. Razumen je sklep, da so *Labarnas* in njegovi nasledniki bili indo-

evropskega porekla in da so prav oni uvedli v Hattusi jezik, ki ga imenujemo hetitsčino. Dokaz za to je v tem, da nekateri od bogazköyskih tekstov, pisani v 14. stoletju, še hranijo kratka besedila v jeziku, ki ni indoevropski. Prav ta zadnji jezik in ne lastnega indoevropskega so hetitski kralji nazivali »jezik dežele Hatti«. Očitno je njihov lastni jezik nadomestil prvega, potem ko so zavzeli Hattuso in njeno ozemlje. Če sprejmemo podatke, ki nam jih dajejo zgodnji hetitski teksti, kot v bistvu zgodovinske, bi mogel človek sklepati, da je veliko kraljestvo Hatti iz sredine 2. tisočletja bilo ustanovljeno od indoevropskega naroda ali aristokracije, ki je bila najprej nastanjena v mestu Kussara, katerega lega, žal, še ni znana. Ker je težko verjeti, da bi bila Anatolija tista dežela, iz katere bi se Indoevropejci kot celota razpršili na vse strani, je nujna misel, da je narod, iz katerega izvirata Labarnas in njegov rod, prišel v Anatolijo nekaj časa pred 18. stoletjem, domnevno ali od severozahoda, preko Bospora, ali s severovzhoda, preko Kavkaza. Datum in smer te indoevropske priselitve sta bila eden od najpomembnejših problemov anatolske predzgodovine ves čas, odkar je bil hetitski jezik prvič preveden. Izkopavanje v Bogazköyu pa verjetno ne bi moglo dosti osvetliti zgodovino centralne Anatolije pred 18. ali 19. stoletjem iz razlogov, ki sem jih omenil. Po letu 1930 so prišli na dan najpomembnejši novi podatki iz drugih najdišč v centralni pokrajini, ki so bila griči z ostanki naselbin bolj običajnega tipa. Zanje je bilo bolj verjetno, da bodo dali nepretrgano stratifikacijo od predhetitskih slojev navzgor. Najbolj sta poplačala trud *Alaca Hüyük*, kakih 30 km severno od samega Bogazköya, kjer je izkopal profesor Hamit Koşay za Turško zgodovinsko društvo, in pa *Alişar Hüyük*, malo dalje proti jugovzhodu, kjer je izkopavala odprava z Univerze v Chicagu. Naselbini na teh dveh krajih sta bili mesti skromnega pomena v hetitski dobi; plasti te dobe so prinesle ostanke posod zelo podobne ostankom iz Bogazköya. Toda očitno je bilo, da sta obe imeli za seboj dolgo zgodovino naselitve, najmanj od začetka tretjega tisočletja. Obe sta izkazali v splošnem stalen in neprekinjen razvoj kot poljedelski občini, od tako imenovane halkolitske kulture, ki je sicer še vedno v glavnem navezana na kameno orodje, ki pa vendarle že uporablja v omejeni meri baker. Pokazalo se je, da je centralna Anatolija bila prvič naseljena po poljedelcih v zelo poznem času, če primerjamo severni Iraq, Iran in Palestino, in morda tudi pozneje kot Podonavje. Zdi se, da je bila Troja prvič naseljena v približno istem času, vendar ni bila nujna misel, da bi imeli to mesto za najstarejšo naselbino v njega območju. Izkopavanja profesorja Garstanga v Mersinu so dokazala, da je bila Cilicija naseljena s poljedelskim prebivalstvom že zgodaj v 4. tisočletju, če ne prej. Toda kot se je pokazalo, je to prebivalstvo prav verjetno prišlo iz Sirije in ni več nadaljevalo svoje poti naprej proti zahodu.

Izkopavanja v *Alaca Hüyükü* so prinesla presenečenje, ki je vredno omembe, odkriti so bili podzemski grobovi, ki jih moramo datirati v 24. ali 23. stoletje; ti so vsebovali zlate posode in druge kovinske izdelke nepričakovane tehnične dovršenosti, izdelke, ki so bili prav tako odlični kot dobro znane posode drugega mestnega sloja v Troji, ki jih je Schliemann imenoval anahronistično »Priamov zaklad«. Tako je prišlo na dan, da je osrednja Anatolija doživela najmanj eno obdobje visoke civilizacije pred ustanovitvijo hetitske države. Ta mesta, ki so dosegla ta nivo v Alaci in drugod, pa so bila nasilno uničena okoli leta 1230, natančno tako kakor druga Troja, ki je bila tudi uničena v obdobju približno enega stoletja od tega datuma. Ta rušenja v zadnji četrtini tretjega tisočletja so edina v tisočih letih pred hetitsko dobo, ki se raztezajo čez obsežen del Anatolije. Mnogo znanstvenikov sedaj misli, da so znak prihoda prvih valov indoevropskih napadalcev na polotok.

Tej dobi prevratov, pa naj bo le-teh vzrok kakršen že bode, sledi spet obdobje, ko kultura osrednje Anatolije nadaljuje svoj razvoj z relativno majhnimi spremembami vse skozi do dobe hetitske države. Očitno je, da je bila pokrajina ena od tistih, kjer so skromno uspevala poljedelska mesta in vasi, ne da bi le-teh življenjsko pot mogla bistveno spremeniti priselitev ali vdor od zunaj. Celotno domnevno številni napadalci v 23. stoletju so se, kot se zdi, asimilirali. Enako so indoevropski zavojevalci Hattuse v 18. stoletju privzeli kulturo domačinov te pokrajine tako popolnoma, da bi mi ne mogli sklepati na njihov prihod, če bi bili zavisni od arheoloških podatkov in ne bi imeli na razpolago tudi tistih, ki so nam jih posredovale plošče iz Bogazköya. Če so indoevropski predniki Hetitov res prišli v Anatolijo šele v 19. stoletju, jih je moralo biti le majhno število, ali pa so se asimilirali z domačim prebivalstvom zelo naglo, čeprav je njihov lastni jezik prevladal.

Za zaključek tega pregleda o spoznanjih, ki so nam jih dala starejša izkopavanja, naj spregovorim nekaj besed o zadnjem velikem najdišču centralne Anatolije, antičnem *Kaneš*, v kraju *Kültepe* blizu mesta *Kayseri*, v rimskih časih *Caesarea* v Kapadociji. Kakor večina pomembnih najdišč iz predgrške dobe v Anatoliji je tudi to »*hüyük*«, širok pravilen grič, ki ga tvorijo ostanki zaporedoma si sledečih mest s stavbami iz opek in blata. Češki jezikoslovec Bedřich Hrozný, ki je prvi prevedel hetitske tekste, je začel izkopavati na tem mestu proti koncu leta 1920. Od leta 1945 naprej si je Turško zgodovinsko društvo zadalo kot svojo glavno nalogo nadaljevanje teh izkopavanj, s Tahsinom in Nihmetom Özgüç z Univerze v Ankari na čelu. Hroznýjevo najpomembnejše odkritje je bilo, da je bil del kraja naseljen v 19. in 18. stoletju s kolonijo asirskih trgovcev. Precejšnje število njihovih trgovskih listin in pisem je bilo najdenih, v obliki glinastih ploščic, popisanih s klinopisom v srednjeasirskem dialektu akadščine. Nesreča je sicer, da so nam le-te priskrbele le malo neposrednih historičnih podatkov. Toda omogočile so datiranje slojev, v katerih se nahajajo, v odnosu do vladavin asirskih kraljev. S tem so nam dale zelo dragoceno izhodišče za kronologijo Anatolije za čas pred hetitskim imperijem. Razen tega vsebujejo mnogo domačih anatolskih imen, med njimi nekatera z nedvomno indoevropskimi elementi. Tako na primer nahajamo ime *Taksanumnas*, z elementom *taks-*, ki se pojavi v hetitščini 400 let kasneje v glagolu s pomenom »zložiti«, živi pa tudi v grškem in staroindijskem izrazu za »tesarja«: *téktōn* in *takšan*. Ti podatki dokazujejo, da so indoevropski priseljenci, najbrž predniki Hetitov, prišli v Anatolijo najpozneje konec 20. stoletja.

Če gledamo dosežke teh starejših izkopavanj, brez težav opazimo, kakšne vrzeli je bilo treba zamašiti, ko je arheološko delo v Turčiji po letu 1945 postalo intenzivnejše. Najresnejše je bilo skoraj popolno pomanjkanje podatkov o zahodni polovici polotoka severno od Cilicije. Tudi skrajnje vzhodne pokrajine so bile prav tako slabo poznane. Splošne črte zgodnje zgodovine centralne pokrajine so res da bile sedaj znane. Toda pomembni podrobni problemi so bili potrebni preiskave — zlasti problem o času in smeri indoevropskih preseljevanj, ki so vodila k ustanovitvi hetitske države. Nazadnje je tudi konec drugega tisočletja postavljajal probleme, predvsem vprašanje narodostnih premikov v 12. in 11. stoletju, v katerih sta Hattusas in hetitski imperij bila uničena.

Zadnjih 14 let je bilo priča velikemu razširjenju arheološke dejavnosti v Anatoliji in ne bi mogel niti bežno omeniti vse delo, ki je sedaj v teku. Za vprašanja o razvoju predhetitske in hetitske civilizacije v osrednji pokrajini so obnovljena nemška izkopavanja v Bogazköyu in izkopavanja Turškega zgodovinskega društva

v Kültepe največjega pomena. Za dogodke na koncu drugega tisočletja je spet Bogazköy posebno pomemben. Isto velja za izkopavanja, ki jih vodi Pennsylvanska Univerza v frigijskem mestu Gordion, ker segajo v predgrške sloje. Porast našega znanja o zahodni Anatoliji dolgujemo v glavnem članom britanskega Institute of Archaeology at Ankara, ki so ga ustanovili na iniciativo profesorja Garstanga takoj po koncu druge svetovne vojne. Odkritja v zahodni Anatoliji so tista, ki zadevajo najstarejša obdobja.

V izkopavanjih zadnjih štirih let so bili profesor Bittel in njegovi sodelavci v Bogazköyu zaposleni z dvema glavnima nalogama: prva je bila v tem, da se dokončno razjasni in preišče trdnjava Büyükkale. Drugo je predstavljalo izkopavanje v tkim. »Dolnjem mestu«, tik ob robu platoja nad novodobno vasjo, na ozemlju torej, o katerem je bilo verjetno, da vsebuje navadne hiše in da bo dalo stratifikacijo, ki bi segala navzdol do zgodnejših obdobij naselitve. Na Büyükkaleju sta nalogi bili: prvič razložiti poznejše zgradbe in utrdbe, ki so jih pripisovali Frigijcem, od tistih, ki pripadajo prejšnjim hetitskim obdobjem; drugič pa doseči tudi tukaj, če je možno, stratifikacijo, ki bi segala nazaj v predhetitske čase. Ti dve nalogi sta bili izpolnjeni le deloma, čeprav je bilo odkritega mnogo zanimivega. V »Dolnjem mestu« so razkrili plasti, ki so najbrž starejše kot ustanovitev hetitske države. Vsebujejo posodo, ki je zelo podobna tisti, ki je bila odkrita v plasteh 19. stoletja v Kültepeju, in tudi nekaj asirskih trgovskih ploščic je bilo najdenih. Te datirajo plast, v kateri se nahajajo, in kažejo, da je naselbina v Hattusi imela trgovske zveze s kako asirsko kolonijo v Kanešu ali kje drugje, tudi če asirski trgovci niso bivali nekaj časa v sami Hattusi. Ceste so bile skrbno urejene, kar dovoljuje misel na naselbino večjega pomena. Toda skromni obseg izkopavanja, ki so ga tam izvedli, ne bi mogel pokazati njenega obsega. Na žalost še nimamo na razpolago ničesar, kar bi pokazalo, ali je mesto Hattusas imelo prav tako dolgo in odlično zgodnejšo zgodovino kot njegov sosed v Alaci. Najstarejši od vseh hetitskih zgodovinskih tekstov nam pripoveduje, da je mesto zavzel sovrazen kralj, nekaj generacij preden se ga je polastil Labarnas, ga upostožil in proglasil za prekleto. Toda arheološki podatki do sedaj ne kažejo na to, da bi bilo zapuščeno za kakšno daljšo dobo.

Kar zadeva trdnjavo, dela na človeka najmočnejši vtis, ko gleda to, kar so izkopavanja razkrila, mogočnost utrd, zgrajenih nad hetitskimi po Frigijcih ali katerem že bodi narodu, ki se je naselil na kraju po uničenju hetitskega imperija. Čeprav je propad le-tega nedvomno pomenil močno nazadovanje v Anatoliji, očitno nimamo pravice, da bi v narodu, ki je sledil Hetitom, gledali popolne barbare.

Neke vrste napetost se čuti pri iskanju zapovrstja, ki bi vodilo navzdol v predhetitske plasti v trdnjavi. Izkopavalci so sedaj preiskali že celotno zemljišče razen majhne krpe okoli 15 metrov v kvadratu. Ta skriva zadnje upanje, da se bo posrečilo najti nemotene plasti predhetitskega datuma, ki bi jih mogli izenačiti s tistimi, ki so bile ugotovljene v »Dolnjem mestu«.

Žal nisem imel prilike, da bi obiskal turško izkopavanje v Kültepeju, in zato nimam fotografij niti ne osebnih pripomb o teh delih. Najpomembnejši razvoj zadnjega časa na tem mestu je, da se je začelo delo na nahajališču domače naselbine, različne od trgovske kolonije ali »*kārum*« asirskih trgovcev. Vprašanje, za katero je delo v Kültepeju še prav posebno pomembno, je vprašanje tako imenovane »kapadoške poslikane keramike«. Od začetkov 3. tisočletja tja do padca hetitskih mest se keramična tradicija osrednje Anatolije drži enobarvnega blaga, često lepo barvanega in poliranega, toda brez dekoracij. Edina omembe vredna izjema

je omenjena kapadoška poslikana keramika; ta je bila v splošni rabi v Kültepeju, Ališaru in na drugih krajih v južnem delu osrednje pokrajine v prvi četrtini drugega tisočletja. Zadnja dela v Kültepeju kažejo, da je ta posoda bila kratkotrajen pojav in da spada v dobo pred asirskimi kolonijami. Ker pretrga splošno razvojno črto na tem področju in je nekoliko surova v tehnični izvedbi, je vabljiva misel, da bi prisodili uvedbo te keramike priseljencem. Toda v nobeni sosednji deželi niso do sedaj odkrili keramike, ki bi bila s to tesno sorodna; zato mora to vprašanje ostati odprto. Mnogo preuranjeno bi bilo gledati v njej dokaz za neko indoevropsko invazijo. Keramika je omejena na južni del pokrajine, ki je pozneje postala hetitska domovina. Zato bi težko kdo pričakoval, da bi indoevropski vdor, pa čeprav bi šel preko Kavkaza, dosegel najprej ravno to ozemlje. Možno je, da so vanj vdrli tudi neindoevropska plemena z vzhoda, tako n.pr. predniki Huritov, ki so kasneje za nekaj časa postali vodilni narod v Siriji.

V preteklih nekaj letih se je posrečilo ugotoviti palačo nekega domačega vladarja v Kanešu, sodobnega s kolonijami Asircev. Ena izmed najdb v tej palači kaže zanimivo zvezo z enim od starih problemov zgodnje hetitske zgodovine. Najstarejši znani tekst iz Bogazköya, t. j. dokument v hetitščini, ki se o njem zdi, da je bil sestavljen v najstarejšem času, je kratka pripoved o osvajanjih in drugih podvigih dveh kraljev, imenovanih *Pithanas* in *Anittas*, ki sta očitno vladala v Kussari nekaj generacij pred Labarnom, če sta sploh bila zgodovinski osebi. Da sta to res bila, je bilo dejansko dokazano, ko sta se njuni imeni pojavili skupaj, opremljeni s kraljevskima naslovoma, na neki asirski listini iz Kültepeja. Sedaj pa imamo še en mnogo bolj učinkovit dokaz, da je Anittas bil zgodovinska oseba: v glavnem poslopju v domačem mestu v Kanešu so našli bodalo z napisom »Iz palače Anitta«. Danih je več možnosti. Najverjetnejša je, da je Kaneš bil prestolnica Anitte tekom dela njegove vlade. Hetitski tekst, ki govori o njem, dovoljuje domnevo, da je bil vihravega značaja. V neki dobi je imenoval, kot je videti, samega sebe za »kralja mesta Nesas« in tako seveda nastane vprašanje, ali nista *Nesas* in *Kaneš* kratko in malo različni obliki istega imena. Ime *Kaneš* na asirskih ploščicah bi moglo imeti obliko *Kanesas* ali *Knesas* v hetitščini. Žal moramo to domnevo pustiti za sedaj kot golo možnost ob strani; podobnost med imenomoma še ni sama po sebi zadosti trden temelj za istovetenje obeh mest. Vendar pa se zdi, če je Anittas res končal kot kralj v Kanešu, kakor da se je usoda maščevala nad njim za njegova lastna ropanja. Zgradba, ki je v njej bilo najdeno bodalo, je bila namreč nasilno porušena. Gotovo je bilo v osrednji Anatoliji zgodaj v 18. stoletju mnogo nemirov in nasilja, toda hetitski »Anittov tekst« sili k domnevi, da so to povzročale vojne med krajevnimi mestnimi državicami, ne pa kaka nova invazija od zunaj. Ena od posledic tega stanja je bila, da je bila domačim narodom preprečena vsaka težnja po prisvojitvi klinopisa. Asirske kolonije so bile uničene in ko je več kot eno stoletje kasneje bila ustanovljena hetitska država, je ta očitno prevzela klinopisno inačico, ki jo je uporabljala, od nekega mesta v severni Siriji.

Naj se sedaj obrnem od osrednje pokrajine Anatolije k zahodnemu predelu! Kot sem omenil, je raziskovanje predgrških najdišč na tem področju bilo v veliki meri delo direktorja britanskega Institute of Archaeology v Ankari, g. Setona Lloyda, in njegovih sodelavcev; seglo pa je celo v zgodnejša obdobja, kot pa je to uspelo izkopavanjem v osrednji pokrajini. Razdelilo se je na tri dele. Najprej je bil narejen splošni pregled naselbinskih gričev in drugih dokazov o predzgodovinski naselitvi čez večino pokrajine. Sledilo je pet sezon izkopavanja na obširnem griču v *Beycesultanu* v zgornjem delu doline reke Maiandros. Tretji del je bilo izkopa-

vanje, ki se je začelo lani na majhnem griču iz neolitske dobe v *Hacilaru* v turški provinci Burdur, na ozemlju, ki se v grobem sklada s Pisidijo v rimskih časih.

Delo na pregledu se je začelo v letu 1951 pod vodstvom g. Jamesa Mellaarta, pomočnika direktorja omenjenega Instituta. Sedaj lahko rečemo, da so on in njegovi sodelavci temeljito pregledali jugozahodni del Turčije, prav tako pa tudi večino ostalega dela zahodne pokrajine prav do Troade in do konijske ravnine. Ta vrsta dela na pogled res ne vzbuja pozornosti. Gre preprosto za to, da se zabeleži lega in obseg naselbinskih gričev, ki so bili naseljeni v antiki, in zbirajo vzorci črepinj, ki jih je navadno možno najti na njih površju spričo sušnega značaja turških poletij. Toda vendar je to delo dovolilo načrtanje več prej ne spoznanih predgrških kulturnih področij, pokazalo pa je tudi, kateri griči bi najbolje poplačali raziskovanje v polnem obsegu kot verjetno tipični za posamezne kulture.

Naselbinski grič v Beycesultanu so izbrali za izkopavanje iz dveh razlogov. Najprej je bil to najobširnejši grič med tistimi, ki so dali določene tipe keramičnih fragmentov, značilnih za eno od kulturnih področij, ki jih je g. Mellaart nedavno očrtal. In drugič, mislili so, da je ta kraj morda bil v hetitski dobi prestolnica najpomembnejše pokrajine zapadno od hetitske matične dežele, pokrajine, ki so jo ti imenovali *Arzawa*. Ta pokrajina je bila nevaren nasprotnik Hetitov, dokler je ni drugi veliki vladar Novega kraljestva, *Mursilis II*, v drugi polovici 14. stoletja zavzel.

Malo pred tem je eden od tamkajšnjih kraljev stopil v stike z egipčansko diplomacijo, morda zato, da bi prosil za pomoč proti grozečemu napadu Hetitov, prav kakor je to storil osem stoletij kasneje lidijski kralj Kroisos, ko je perzijski kralj Kyros korakal proti njemu. Kratko pismo tega arzawskega vladarja in kopijo egipčanskega odgovora nanj, oboje pisano v hetitsčini, so našli na koncu prejšnjega stoletja v arhivih tako imenovanega »faraona odpadnika« Akenatena v Tell el Amarni. (Dejansko sta ti dve listini tista hetitska dokumenta, ki sta bila objavljena prva, toda niso ju spoznali za takšna in izdajateljeva domneva, da sta pisana v nekem indoevropskem jeziku, je takrat veljala za smešno.) Na vsak način so arheologi, ki so se odločili izkopavati v Beycesultanu upali, da jim bo uspelo najti arhiv arzawskih kraljev. Jezikoslovci pa so bili zastran tega bolj skeptični.

G. Lloyd je do sedaj vodil pet sezon izkopavanj v Beycesultanu in to poletje (1959!) nadaljuje na tem mestu svoje delo. Nobenih plošč niso našli in zdi se, da je neverjetno, da bi mesto na tem kraju bilo v resnici prestolnica Arzawe v obdobju hetitskega imperija.

Po drugi strani pa so bila izkopavanja zelo zadovoljiva. Najdišče je bilo, kot se zdi, naseljeno že v pozni neolitski dobi, morda od druge polovice četrtega tisočletja. Datiranje slojev v tako zgodnjo dobo, kot je ta, je naravno zelo približno, razen če je podana možnost datiranja z metodo ogljika 14, nič takega pa do sedaj ni bilo objavljenega za Beycesultan. Naselbina ima s tem daljšo zgodovino kot Troja ali katero koli najdišče v osrednji pokrajini. Presenetljiv pojav v tem kraju je splošna kontinuiteta njegovega kulturnega razvoja. Tako na primer se poseben tip svetišča pojavi približno v začetku tretjega tisočletja; potem je ponovno prezidan, in sicer z malimi spremembami, v naslednjih sedmih stoletjih; nato se spet pojavi na koncu pozne bronaste dobe, celih tisoč let pozneje.

Starejše plasti kažejo stalen razvoj skromne poljedelske civilizacije. Pozneje pa, sodeč po kompleksih palač, je mesto doživelo dve obdobji izjemnega razcveta. Prvo je bilo v teku srednje bronaste dobe, med približno v letih 1900 in 1750 pr. Kr., po mnenju izkopavalecev. Drugo je sledilo po vrzeli kakih štiri sto let v drugem

delu 13. stoletja. Nobenega znaka pa ni, da bi mesto imelo velik pomen v vmesni dobi, ki ustreza obema obdobjema, v katerih so Hetiti imeli največjo moč. Obe veliki palači sta bili na koncu nasilno uničeni s požarom. Porušenje prve bi moglo biti delo Labarna, o katerem je zapisano, da je vdrl v Arzawo. Neverjetno pa se zdi, da bi bilo mesto zadosti pomembno za to, da bi bilo prestolnica svojega območja v 14. stoletju. V tem času je Arzawa spet dosegla neodvisnost in je bila dovolj močna, da se je postavila po robu poskusom Hetitov, da bi jo priključili svoji državi. Zaradi tega moramo iskati domnevne klinopisne plošče kje drugje. Oživenje mesta na koncu 13. stoletja, ko je bila zgrajena druga znamenita palača, ne preseneča. Hetiti so namreč v tem času izgubljali moč nad zahodno Anatolijo. Njihovi zgodovinski teksti razkrivajo, da so nekateri od njihovih vazalov, prav tako pa sovražni vladarji izven njihovega imperija ustanavljali tedaj nova neodvisna kraljestva v obrobni pokrajinah. Najzanimivejši tekst s tem v zvezi je dolgo pismo polno pritožb, napisano od enega zadnjih hetitskih kraljev svojemu nekdanjemu vazalu z imenom *Mattuwattas* — to ime močno spominja na poznejša lidijska imena kakor n. pr. *Alyattes*. V začetku svoje kariere je ta človek bil očitno tako slaboten, da ga je oče hetitskega kralja moral rešiti več kakor enkrat pred napadi njegovih sosedov izven meja hetitskega imperija. Sedaj pa je, kot je videti, stopil v zavezništvo z enim od teh, si prisvojil kraljestva vazalov, ki so bili bolj lojalni, in se pri tem plenjenju povezal celo s Ciprom, ki je tedaj bil vsaj še po imenu hetitska posest. Vablivo je seveda razglabljati o tem, ali ni morda bil zloglasni *Mattuwattas* tisti mož, ki je zgradil ponovno zgornjo palačo v Beycesultanu. Gotovo pa je, da to, kar čitamo o njegovi karieri v hetitskih tekstih, razloži, zakaj je kdo imel možnosti počenjati tako, ne da bi kdo posegel v vmes. Vendar je novi razcvet mesta bil le kratkotrajen. Mesto je bilo namreč spet oplenjeno okoli leta 1200 pred Kr. ali malo kasneje v splošni poplavi barbarskih preseljevanj, ki so uničila tudi hetitski imperij.

Ostanki velike palače iz srednje bronaste dobe predstavljajo najbolj impresivno stvaritev naroda v Beycesultanu. Palača je bila zgrajena s tehniko in v stilu, ki sta popolnoma različna od tega, kar kažejo palače narodov na Bližnjem Vzhodu, pa tudi Hetitov. Kamen so uporabili le za temelje, ostali del zgradbe pa je bil, kot se zdi, v glavnem iz lesa. Mnogo dokazov je za to, da je vsaj zahodna Anatolija bila v drugem tisočletju močno porasla z gozdovi. Palača v Beycesultanu predstavlja izredno močan kontrast k trdnosti in monumentalnosti glavnih zgradb v Hattusi in ta okolnost ni v celoti posledica dejstva, da je kamen na hetitskem kraju kar pri roki. Tloris palače v Beycesultanu vzbuja misel, da so tisti, ki so ga načrtali, bolj mislili na prijetno notranjost in na udobje za tiste, ki so v palači bivali, kakor pa na obrambno moč ali pa na to, da bi dali palači impresivno in gospodujočo zunanost. Velikih dvoran ni. Preudarno so uporabljali preduhe za svetlobo, da bi tako dali dostop razsvetljava v notranje prostore, ne da bi pri tem dopustili neposredno sončno luč. Nazadnje so tu ohranjeni pod talnimi sloji kanali, ki tečejo ob straneh glavnih prostorov, in težko je tu misliti na kaj drugega kot na kanale ali cevi za centralno ogrevanje. Seveda je res, da te ugotovitve zavise od tega, kako razlaga g. Lloyd svoje najdbe. Toda omeniti moramo, da je po poklicu arhitekt. Nekoliko nepravilni tloris palače in skrb za udobnost bolj spominjata na minojske zgradbe na Kreti kot na hetitske. Lloyd vidi posebno tesne podobnosti s srednjeminojsko palačo v Malliji. Skratka, narod iz Beycesultana je bil, kot se zdi, nenavadno navezan na prijetnosti življenja in se je razmeroma malo zanimal za vojaške zadeve. Tudi za konec trinajstega stoletja se more trditi isto: zdi se

namreč, da je ena od najzanimivejših zgradb bila vinska točilnica in zabavišče. V njej so bili vrči za vino, postavljeni v točilno mizo, dalje čaše in kostni členki za igre v velikem številu. Dosti tragičen prizor se pri tem nudi, ko spoznamo, da je menda skrb za zabavo stala nekatere od klientov življenje. Očitno so jih presenetili pri njihovi zabavi med zadnjim plenjenjem mesta; in ko so jih našli, so ležala njihova okostja med čašami. Mimogrede naj omenim, da Herodot pripisuje iznajdbo kockanja in drugih hazardnih iger Lidijcem, ki so živeli kasneje v skoraj isti deželi.

Odkritja v Beycesultanu so torej razkrila novo anatolsko kulturo, sicer sorodno s trojansko in s kulturo v osrednji pokrajini, vendar različno od obeh. Za arheologa je najbolj zadovoljivo dejstvo, da so pridobili nepretrgano zaporedje plasti, raztezajoče se od pozno-neolitskih slojev do zgodnje-železnodobnih.

Vendar pa je v zadnjem letu postalo jasno, da celo najspodnejši sloji, ki so jih dosegli v Beycesultanu, ne predstavljajo najstarejšega naselja poljedelcev v zahodni Anatoliji severno od pogorja Taurus. Poleti 1958. leta so kmetje iz majhne vasi Hacilar v istem splošnem območju kot Beycesultan pokazali g. Mellaartu zbirko črepinj, ki so jih našli na bližnjem »hüyüku«. Ta zbirka je vsebovala tudi fragmente keramike, ki so jih že srečali v najstarejših plasteh v Beycesultanu; a tudi druge do tedaj neznanih tipov od poslikanih posod, z nenavadnimi krivočrtnimi risbami v rumenem na rdeči podlagi in v rdečem na rumeni osnovi. G. Mellaart je lani začel z izkopavanjem na tem griču in sedaj delo nadaljuje. Uspelo mu je že začrtati zaporednost kultur, ki segajo najmanj več sto let nazaj pred najstarejše, kar jih je prišlo na dan v Beycesultanu. Iz tega moramo sklepati, da so narodi, živeči od poljedelstva, naselili zahodno Anatolijo prav kmalu za Cilicijo. G. Mellaart daje nepričakovano visoke datume za najzgodnejše sloje, saj jih postavlja nazaj v peto tisočletje. Trdi, da datiranje z ogljikom 14 te datume potrjuje. Če ima prav, bodo rezultati imeli dalekosežne posledice. Profesor Schachermeyer je lani obiskal najdišče in opazil presenetljive podobnosti med nekaterimi primerki keramike tega najdišča in keramiko kraja *Sesklo* v severni Grčiji. Če je datiranje g. Mellaarta pravilno, bo treba datiranje, ki so ga prisvojili za *Sesklo* kulturo, in enako datiranje uvedbe poljedelstva v Grčiji znatno zvišati. To bo spet najbrž vplivalo na naše mnenje o neolitski dobi v jugovzhodni Evropi kot celoti.

Da se za trenutek vrnem k Beycesultanu, bi rad povedal nekaj besed o zgodovinskih problemih, ki so nastali s tamkajšnjimi odkritji in pa z rezultati Mellaartovih pregledov v severozahodnem področju. Resnična zgodovina se začne šele, ko so najdeni zapiski. Arheologija v strogem pomenu besede pa more edinole očrtati kulture na osnovi njih materialnih ostankov. Zato moramo biti previdni, ko poskušamo povezati predzgodovinsko kulturo, očrtano le na tak način, z antičnim narodom, ki nam je znan le iz kasnejše tradicije ali iz zapiskov, ki niso bili najdeni na krajih, iz katerih nam je znana kultura. Kljub temu pa je vedno vabljivo poskušati identificirati stvaritelje kake zgodnje civilizacije, če imamo le kak namig iz antičnih virov o tem, kdo bi tisti ljudje mogli biti. G. Lloyd in g. Mellaart verjmeta, da je civilizacija v Beycesultanu v srednji bronasti dobi bila stvaritev Luvijcev, naroda, ki je njega eksistenca v hetitskem obdobju potrjena z mesti v nekaterih tekstih iz Bogazköya. Njuno domnevo so sprejeli v Britaniji z navdušenjem. Danes pripisujejo Luvijcem vedno pomembnejšo vlogo v predgrški zgodovini. Domnevali so celo, da so se preselili preko Egejskega morja in ustvarili srednjeminojsko civilizacijo na Kreti in prve stopnje mikenske v Grčiji. Ne bi rad trdil, da je katerakoli od teh domnev nemogoča. Toda koristno bi moglo biti, če preudarimo,

na čem dejansko slonijo. Ime »luvijski« temelji na hetitskem etniku »Luwijas«. Narod, ki je nosil to ime, je očitno živel na delu teritorija, ki ga je kralj Labarnas vključil v svoje kraljestvo Hatti, pa tudi vsaj v delu dežele »Arzawa«, zahodno od prvega. Očitno so Luvijci govorili indoevropski jezik, ki je bil tesno soroden s hetitskim. Poznamo ga iz nekaterih mest, vključenih v hetitske tekste religiozne vsebine; le-ta so običajno uvedena z besedo »*luvili*«, t. j. »po luvijsko«. Ta dejstva dokazujejo prvič, da so Luvijci bili narod, ki je živel na jugozahodu od Hetitov najmanj od sedemnajstega stoletja naprej; drugič, da so izšli vsaj deloma od naroda, ki je bil tesno soroden z indoevropskimi predniki Hetitov. Precej varno je domnevati, da je ozemlje, ki so na njem prebivali v sredini drugega tisočletja, vključevalo Beycesultan, vendar pa bi to dokončno potrdili le pisani dokumenti iz najdišča samega. Naj bo že s tem kakorkoli, teorija, da so bili Luvijci ustvaritelji srednje-bronastodobne civilizacije tega mesta, sloni na domnevi, da so prišli v območje Majandra že v 23. stoletju. G. Lloyd in g. Mellaart mislita, da znaki nasilnega porušenja okoli tega časa v Beycesultanu in na drugih krajih to dokazujejo. Menita, da je tedaj bila zadnja prilika pred koncem drugega tisočletja, ob kateri je prišlo v zahodni Anatoliji do takega prevrata, ki je moral spremljati priselitev Indoevropecev. Res pa je, da ta teorija predpostavlja dvomljivo domnevo, da vsaka priselitev, ki ima za posledico spremembo jezika na nekem ozemlju, mora imeti obliko nasilnega zavojevanja. Kljub vsemu pa nikakor ni neverjetna misel, osnovana na jezikovnih razlogih, da je bil luvijski jezik uveden v Anatolijo v tretjem tisočletju. Obe, luvijsščina in hetitščina, se zdi, da predstavljata neki dialekt indoevropskega jezika, ki se je ločil od ostalih že zelo zgodaj, bolj zgodaj na primer kot pragrščina, o kateri na splošno mislijo, da so jo prinesli v Grčijo v 19. stoletju. Vendar mislim, da če dopustimo prihod Luvijcev v zahodno Anatolijo za tako zgodnjo dobo, kot je 23. stoletje, moramo domnevati, da so tudi predniki Hetitov prišli na osrednje ozemlje približno v istem času, pa tudi to, da so domnevno pripotovali od severovzhoda. Luvijščina in hetitščina se mi zdita tako podobni, da je težko možno, da so tisti, ki so ju govorili, bili ločeni drug od drugega skozi več stoletij, preden so prišli v dežele, kjer so prebivali v zgodovinskih časih. Na žalost se moram odpovedati zaradi pomanjkanja časa obravnavi teorije o luvijski selitvi na Kreto in v Grčijo. Poleg Mellaarta je njen glavni zagovornik profesor Leonard Palmer iz Oxforda.

G. Mellaarta druga, precej revolucionarna zgodovinska teorija zadeva začetek drugega tisočletja in je posebno zanimiva za raziskovalca zgodnje zgodovine Grčije. V svojem pregledu najdišč na skrajnem severozahodu Anatolije je g. Mellaart dognal, da je v 20. ali 19. stoletju prišla tam v rabo vrsta keramike, ki je bila zelo podobna dobro znani »sivi minijski« keramiki srednjeheladskih najdišč v osrednji Grčiji. Pojav le-te v Tesaliji in Beotiji so nekaj časa v splošnem imeli za znak prihoda prvih Grkov, t. j. prvih od tistih plemen, ki so prinesla s seboj grški jezik. G. Mellaart in g. Lloyd sta takoj postavila domnevo, da je pojav podobne keramike v Troadi treba razlagati s tem, da so se Pragrki naselili tam v začetku drugega tisočletja in nato preselili v Grčijo preko morja. Težko bi bilo možno že sedaj presoditi to zanimivo teorijo, preden je objavljeno popolno poročilo o anatolski sivi keramiki. Okoliščine, ki govore njej v prid, so: da do sedaj »minijska« keramika ni bila javljena iz grške Makedonije, torej iz dežele, ki pride najbolj v poštev kot izhodiščno ozemlje za selitev v srednjo Grčijo po kopnem; drugič, da se res zdi, da so nekatere karakteristične oblike posod »minijske« keramike anatolskega izvora. Če tisti, ki so to keramiko uvedli v Grčijo, tudi niso prišli v resnici iz Anatolije, so

pa brez dvoma bili pod močnim anatolskim vplivom. Slaba točka pri tem je, da je druga pokrajina, o kateri bi se dalo misliti, da je iz nje bila uvedena v Grčijo »minijska« keramika, t. j. Tracija, še zelo malo poznana z arheološkega stališča. Grška in turška Tracija še nista bili pregledani zastran predgrških najdišč; tista najdišča v južni Bolgariji pa, ki so do sedaj bila izkopana, se zdi, da niso bila obljudena v srednji bronasti dobi, torej v obdobju, ki je za nas najbolj pomembno. Celo če so Pragrki res bili naseljeni v Troadi, preden so se preselili v Grčijo, se še vedno zdi verjetno, da so pred tem njih premikanja šla s severa navzdol, ne pa preko Anatolije z vzhoda, kot je g. Lloyd domneval v svoji knjigi »Early Anatolia«. Vendar pa ne morem poseči dalje v podrobnosti tega problema. Želim le pokazati, da so nedavne najdbe v Turčiji ponovno načele vprašanje predzgodovine Grkov. Jasno je, da je vprašanje zapleteno, nam pa še ni na razpolago ves novi material v celoti.

Zadnji predmet, ki se ga mislim na kratko dotakniti, je vprašanje nedavnih najdb, ki zadevajo Frigijce. Moglo bi se zdeti, da to presega meje področja, začrtanega z naslovom mojega predavanja, saj doba, o kateri nam je znano, da so Frigijci v njej bili pomembni v Anatoliji, že spada v grške čase. Vendar pa je popolnoma utemeljeno mnenje, da so prišli v Anatolijo v predgrškem obdobju. Kot sem omenil, v splošnem mislijo, da so oni ali pa njihovi bližnji sorodniki zagrešili uničenje hetitskega imperija v Anatoliji. Jasno je, da je Hattusas bila uničena z vojaškim napadom okoli leta 1200. Sloj ožganih ostankov leži neposredno nad najvišjo plastjo, ki še vsebuje hetitsko keramiko. Klinopisni teksti ne omenjajo nobenega dogodka, ki bi moral biti poznejši od okoli leta 1250. In egipčanska poročila pripovedujejo, da je bila »dežela Heta« pregažena okoli leta 1200 v velikem premiku severnih barbarov. Več dokazov govori za to, da smemo pripisati porušenje Hattuse Frigijcem ali sorodnim narodom. Herodot je poznal Frigijce kot največjo silo v Anatoliji pred vzponom Lidije v 7. stoletju; njihova dežela je vključevala precejšen del tega, kar je pred tem bilo hetitsko osrednje ozemlje. Drugič, eden od barbarskih vladarjev, ki so omenjeni v najkasnejših hetitskih tekstih kot povzročitelji neredov na severni meji, ima ime »Mitas« ali »Midas«, zadnje pa je natančno tako kot ime poznejših kraljev v Gordiju. Nadalje je prvi tip keramike, ki je prišel v uporabo v večji količini v Bogazköy po porušenju hetitskega mesta, rumenkasto blago, poslikano z geometričnimi risbami in stiliziranimi figurami v temnosivem, in to je keramika, ki je dobro znana iz Gordija, ki je gotovo bil frigijsko mesto. Vendar so tudi nekatere težave. Najprej poslikana keramika ni bila najdena na severozahodu Anatolije, skozi katerega so Frigijci domnevno morali potovati po svoji poti iz Tracije v osrednjo pokrajino. Ta ugovor morda ni resna težava, saj severozahodno ozemlje še ni bilo popolnoma preiskano, turška Tracija pa sploh skoraj nič. Drugič pa poslikana keramika v Gordiju prihaja na dan v plasteh, datiranih v 7. stoletje. Vprašati se torej moramo, ali bi zelo podobno blago v Bogazköy moglo biti izdelano štiri stoletja prej, takoj po oplentvi; morda bi pričakovali večjo razliko v ornamentih, če bi med vzorci iz obeh najdišč bil resnično tolikšen časovni presledek. Možno je torej, da frigijska plemena, tudi če so zares razrušila Hattuso, niso ustanovila naselbine na njeni trdnjavi vsaj, dokler ni preteklo nekaj stoletij. S tem v zvezi je zanimivo, da je del pahištva, ki ga je profesor Rodney Young našel v velikem frigijskem tumulu v Gordiju, dozdevno take vrste, kot bi ga bil izdelal narod, ki je bil vajen nomadskega življenja pod šotori. Možno je torej, da so Frigijci ostali nomadi nekaj časa po porušenju hetitskih mest. Starejša poročila v Bogazköy res delajo vtis, kot da je za nje dognano dejstvo, da

so se zavojevalci takoj naselili na trdnjavi, pri čemer so izravnali razvaline hetitskih zgradb, ki so jih požgali. Toda morda bo treba to vprašanje ponovno proučiti. Zelo dragoceno bo za nas, ko homo imeli na razpolago dokončno poročilo o nedavnem nemškem izkopavanju na Büyükkaleju.

Bojim se, da je pričujoča razprava morda vzbudila vtis, da je njen predmet obdelan precej površno, pa da je v veliki meri le ugotovitev problemov. V kolikor prvi očitke drži, prosim oprostjenja, če sem porabil preveč časa za opis starejših del v Turčiji in zgodovinskih teorij kot ozadja raziskovanja, ki je sedaj v teku. Razlog za to stališče je v tem, da sem v lastni domovini spoznal, da poslušalstvo ni vedno tako tesno poznalo mojih prijateljev Hetitov, kot bi pričakoval. K drugemu očitku pa nimam opravičila. Skoraj vedno se dogaja, da novo izkopavanje v pokrajini, ki ima zapleteno zgodnjo zgodovino, postavi pred nas prav toliko novih problemov, kolikor razreši starih. Ugotovitev problematike pa je često najboljši način poročanja o izsledkih raziskovanja v danem času, ki ga moremo izbrati.

SUMMARY

Recent excavations at pre-hellenic sites in Anatolia

(R. A. Crossland)

In 1945 knowledge of the pre-hellenic archaeology of Anatolia was uneven. The eastern half of the central plateau was best known, from excavations at Bogazköy (Hattusas), Alaca Hüyük, Alishar Hüyük and Kültepe (Kaneš). In Cilicia pre-hellenic sites had been investigated at Mersin and Tarsus. Troy was virtually isolated in the north-west. Research in the past fifteen years has had three main objects: to investigate the western regions; to throw light on the prehistory of central Anatolia and the course of the earlier Indo-European migrations into it (between c. 2500 and 1800 B. C.); and to reconstruct the later ethnic movements which destroyed the Anatolian Hittite state c. 1200 B. C. In the central region the most important excavations have been the Turkish at Kültepe (near Kayseri) and Karahüyük (near Konya) and the third German series at Bogazköy (near Sungurlu). At Bogazköy, the clearing of the citadel area on Büyükkale continues. It now proves to have been occupied from the end of the 3rd millennium at least. So also was the »lower city«. A colony of Assyrian merchants was settled there in the late 19th or 18th century.¹ Recent work at Kültepe shows that this site too was occupied from the middle of the Early Bronze Age. The Assyrian »karum« or trading-station there was the earliest and most important of the region. The palace of the contemporary native rulers has now been investigated, on the main mound. A dagger has been found bearing the name of »Anittas«, a king mentioned in the earliest text from the later Hittite archives at Bogazköy.² The earlier history of Hattusas and Kaneš has still to be correlated with the fuller evidence for general

¹ See now: K. Bittel, *Neue deutsche Ausgrabungen: Mittelmeer und vorderer Orient* (ed. E. Boehringer; Gebr. Mann, Berlin, 1959), pp. 89–120; *Türk Arkeoloji Dergisi IX*, 1 (Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, Ankara, 1959), pp. 5–10; T. Beran, *Anatolian Studies X*, p. 20–21.

² See now: Tahsin Özgüç, *Türk Arkeoloji Dergisi IX*, 1, pp. 33–54; *Anatolian Studies X*, 24–25.

developments in the Early and Middle Bronze Ages obtained from Alaca Hüyük, Alishar Hüyük, Beycesultan and Karahüyük. It is still not clear which destruction levels reflect the immigration of the Indo-European ancestors of the Hittites. Recent work on pre-hellenic western Anatolia, mostly carried out by members of the British Institute of Archaeology at Ankara, began with any extensive survey of sites, which defined several new pre-hellenic cultural regions. This was followed by excavation of the impressive mound near Beycesultan in the upper Menderes valley.³ The site was inhabited from Late Chalcolithic times, late in the 4th millennium at least, to the 11th century B. C. Its people developed a high culture related to, but distinct from, those of Troy and central Anatolia. The excavators attribute the civilization of its most prosperous period, which they date c. 1900—1750 B. C., in the Middle Bronze Age, to the Luwians, an Indo-European people related to the Hittites. They consider them to have immigrated c. 2500 B. C. Comparative linguistic evidence, however, does not suggest a gap of several centuries between the immigration of the proto-Luwians and that of the (Indo-European) proto-Hittites. The excavators note similarities between the M. B. A. architecture of Beycesultan and that of Middle Minoan Crete.⁴ The settlement was impoverished during the periods of greatest Hittite power, and can hardly have been the capital of »Arzawa«. It enjoyed a revival at the end of the 15th century. There is no evidence of important Mycenaean influence. Since 1957 J. Mellaart has been excavating a site at Hacilar, near Burdur in southwestern Turkey, which has provided a sequence from Neolithic into Chalcolithic times, connecting with that of the earliest levels at Beycesultan.⁵ Excavation has still not proved the plausible theory that it was a Phrygian invasion from the north-west that destroyed the Hittite state. The earliest »Phrygian« wall at Bogazköy is reported to lie immediately above the ruins of the latest Hittite buildings. But the period of extensive »Phrygian« settlement seems to have come later (8th—6th centuries); and the course of the assumed migration in the 13th and 12th centuries has not been traced.⁶ The American excavation at Gordion has not yet reached levels which might give relevant evidence, except in soundings.

³ See *Anatolian Studies*, V—X

⁴ *Anatolian Studies VII*, pp. 119 ff.

⁵ See *Anatolian Studies*, VIII—X.

⁶ See literature cited in fn.1.